

Grzegorz Fuchs*

Gwarancje proceduralne zapewnienia osobistego bezpieczeństwa cudzoziemcom osadzonym w jednostkach penitencjarnych w Polsce

[Procedural Guarantees of Ensuring Personal Safety of Foreigners Incarcerated in Penitentiary Units in Poland]

Abstract

This article addresses the issue of personal safety of foreigners detained in Polish penitentiary units. In prisons, inter-personal and inter-group relations are crucial for security. The relations of staff with inmates, as well as between inmates and groups of inmates, are of fundamental importance. Specific groups – requiring special behaviour by staff – can include foreigners. The Prison Service has developed procedures for dealing with this category of inmates. In particular, the recognition of the inmates' environment, the quality of the conduct of penitentiary interventions and the level of intercultural competence of the staff are important for their safety. Crisis situations involving foreigners are also a challenge for the staff.

Keywords: personal safety, foreigners, penitentiary unit.

Wstęp

Opracowanie poświęcone jest wybranym elementom bezpieczeństwa cudzoziemców przebywających w jednostkach penitencjarnych w Polsce. Są oni ukazani jako część populacji osób pozbawionych wolności. Problematykę ujęto z perspektywy personelu Służby Więziennej odpowiedzialnego za ich bezpieczeństwo.

Artykuł podzielony jest na pięć części. W pierwszej zamieszczono dane dotyczące cudzoziemców – jako jednej z kategorii osadzonych. W drugiej zaprezentowano podstawowe informacje o Służbie Więziennej w Polsce, w tym o jej strukturze, podstawowych celach oraz zadaniach. W trzeciej przedstawiono

* **Grzegorz Fuchs** – dr nauk społecznych, kpt. Służby Więziennej, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej (afiliacja), Areszt Śledczy w Mysłowicach / PhD, Capt. of the Prison Service, WSB University in Dąbrowa Górnicza (affiliation), Detention Centre in Mysłowice; <https://orcid.org/0000-0003-4632-6017>; grzegorzfuchs@gmail.com.

niektóre zagrożenia dla bezpieczeństwa, jakie mogą wystąpić w zakładach karnych i aresztach śledczych. Czwarta część opracowania stanowi przegląd metod zapobiegania tym zagrożeniom oraz likwidowania ich skutków. W ostatnim, piątym module przedstawiono te rozwiązania prawne i organizacyjne, które stosuje się wobec cudzoziemców.

Cudzoziemcy jako jedna z kategorii osób pozbawionych wolności

Zgodnie z definicją ustawową cudzoziemcem jest każdy, kto nie posiada obywatelstwa polskiego¹. W poniższej tabeli zamieszczono dane dotyczące liczby cudzoziemców w polskich jednostkach penitencjarnych.

rok	wszyscy cudzoziemcy	tymczasowo aresztowani	skazani	ukarani
31.12.2023	2340	1176	1212	24
2022	1787	922	852	13
2021	1440	706	719	14
2020	1218	604	602	12
2019	1188	618	545	25
2018	968	483	453	32
2017	766	374	349	43
2016	609	255	324	30
2015	543	214	322	7
2014	518	220	293	5
2013	549	232	315	2
2012	564	264	299	2
2011	574	289	282	3
2010	593	310	280	3
2009	570	290	279	1
2008	566	289	277	0
2007	660	364	296	1

Tabela 1. Średnia liczba cudzoziemców w polskich jednostkach penitencjarnych w latach 2007–2023. Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych CZSW².

¹ Art. 3 pkt 2 ustawy z 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2013, poz. 1650, tekst jedn. Dz.U. 2024, poz. 769).

² <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 30.01.2024] – z uwagi na brak danych za rok 2023 umieszczono dane z 31.12.2023 r.

Jak wynika z danych zawartych w powyższej tabeli, liczba cudzoziemców systematycznie i szybko wzrasta od roku 2015. Poniższa tabela przedstawia liczbę obywateli państw, które są obecnie najliczniej reprezentowane w polskich jednostkach penitencyjnych.

Obywatelstwo (wybrane)	ogółem	mężczyźni	kobiety
ogółem	2340	2246	94
Ukraina	1072	1015	57
Gruzja	349	345	4
Białoruś	149	139	10
Rosja	88	88	0
Mołdawia	76	72	4
Rumunia	54	52	2
Bułgaria	45	45	0
Armenia	34	34	0
Niemcy	29	26	3
Łotwa	26	26	0
Uzbekistan	26	26	0
Litwa	26	25	1
Czechy	18	17	1
Nigeria	16	16	0
Indie	14	14	0
Słowacja	16	15	1
Syria	14	14	0

Tabela 2. Liczba obywateli państw, które są najliczniej reprezentowane w polskich jednostkach penitencyjnych. Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych CZSW³.

Jak wynika z powyższego zestawienia, niespełna połowa cudzoziemców to obywatele Ukrainy. Liczne, kilkusetosobowe grupy stanowią również Gruzini i Białorusini. Poza wskazanymi powyżej państwami w polskich jednostkach penitencyjnych 31.12.2023 r. przebywali również obywatele innych państw (w nawiasach liczba osób), w tym m.in.: Afganistanu (2), Algierii (3), Azerbejdżanu (12), Bangladeszu (4), Brazylii (1), Chin (4), Egiptu (7), Etiopii (1), Iraku (1), Iranu (2), Izraela (5), Jordanii (1), Kamerunu (1), Kanady (2), Kirgistanu

³ <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 30.01.2024] – z uwagi na brak danych za rok 2023 umieszczono dane z 31.12.2023 r.

(1), Korei Południowej (1), Libanu (1), Libii (1), Mongolii (1), Pakistanu (6), Palestyny (6), Paragwaju (6), Peru (3), Rwandy (1), Senegalu (1), Stanów Zjednoczonych Ameryki (7), Sudanu (1), Tadżykistanu (6), Tajwanu (1), Tanzanii (1), Turcji (11) i Zimbabwe (2). W sumie 31.12.2023 roku w więzieniach w Polsce przebywali cudzoziemcy z 75 państw⁴.

Powyższe wyliczenia wskazują na znaczącą różnorodność cudzoziemców, co jest związane z kulturową odmiennością tych osób. Umiejętność uwzględnienia tych czynników jest niewątpliwie istotna z punktu widzenia realizacji zadań ochronnych i penitencjarnych w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej.

Zrozumienie sytuacji związanej z bezpieczeństwem osadzonych cudzoziemców wymaga poznania podstawowych uwarunkowań funkcjonowania formacji, która gwarantuje stałe monitorowanie zagrożeń przeciwko nim wymierzonych, a także natychmiastowe reagowanie w sytuacjach kryzysowych w więzieniu.

Służba Więzienna w Polsce

Artykuł stawia sobie zadanie przedstawienia problematyki bezpieczeństwa cudzoziemców przebywających w jednostkach penitencjarnych w Polsce z perspektywy personelu zakładów karnych i aresztów śledczych. Ujęcie to wynika z faktu, że to właśnie funkcjonariusze i pracownicy tych instytucji są odpowiedzialni za bezpieczeństwo tych osób. Ustawodawca wskazał bowiem, że „administracja zakładu karnego ma obowiązek podejmowania odpowiednich działań celem zapewnienia skazanym bezpieczeństwa osobistego w czasie odbywania kary”⁵. Poniżej dokonano syntetycznego przedstawienia organizacji, jakimi są Służba Więzienna oraz jednostka penitencjarna.

Bezpieczeństwo cudzoziemców jest zależne od sprawnego funkcjonowania całego systemu więziennictwa. Działania podejmowane przez personel jednostek penitencjarnych wobec osadzonych zależne są od ogólnej polityki realizowanej przez resort sprawiedliwości, kierownictwo Służby Więziennej i struktury pośrednie, czyli okręgowe inspektoraty Służby Więziennej.

Zintegrowany funkcjonalno-strukturalny system bezpieczeństwa, jakim jest Służba Więzienna, zawiera istotne determinanty wpływające na jej właściwe funkcjonowanie. Kolejność tych elementów jest następująca: „misja, polityka, cele, sposoby, techniki i metody. Osiągnięcie celów instytucji wyma-

⁴ <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 30.01.2024].

⁵ Art. 108 § 1 w zw. z art. 209 ustawy z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90, poz. 557, tekst jedn. Dz.U. 2024, poz. 706), dalej: k.k.w.

ga zintegrowania wielu czynności, które realizują cele cząstkowe, przyczyniające się do końcowego efektu”⁶.

Służba Więzienna to formacja uzbrojona, umundurowana i apolityczna. Jest związana z resortem sprawiedliwości i podlega Ministrowi Sprawiedliwości; dysponuje również własną strukturą organizacyjną⁷, ma wymiar paramilitarny o charakterze ochronnym⁸. Na rzecz wymiaru sprawiedliwości oraz administracji publicznej zadania wykonuje również uczelnia Służby Więziennej⁹.

W skład struktury organizacyjnej Służby Więziennej wchodzi m.in.: Centralny Zarząd Służby Więziennej, okręgowe inspektoraty Służby Więziennej, zakłady karne i areszty śledcze wraz z oddziałami zewnętrznymi, uczelnia Służby Więziennej, a także ośrodki szkolenia i doskonalenia kadr¹⁰.

Funkcja Służby Więziennej ma znaczący wpływ na bezpieczeństwo wewnętrzne Polski¹¹. Formacja stanowi jedną z państwowych grup dyspozycyjnych, której misja związana jest z wykonywaniem zadań wynikających z jej przynależności do systemu bezpieczeństwa państwa. Dotyczy to przede wszystkim zapewniania bezpieczeństwa i porządku w miejscach, którymi zarządza. Służba Więzienna współpracuje z innymi służbami państwowymi w celu realizowania swoich statutowych zadań¹². Poprzez wykonywanie tych zadań i funkcji pełni rolę ważnego elementu systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa¹³.

Służba Więzienna jako formacja odpowiedzialna za wykonywanie kary pozbawienia wolności współdziała z: „organami państwowymi, organami samorządu terytorialnego, stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami oraz instytucjami”, których celem jest współpraca w tym zakresie¹⁴. Poza tym formacja współdziała również z: „kościółami, związkami wyznaniowymi, szkołami wyższymi, placówkami naukowymi oraz osobami godnymi zaufania”¹⁵.

⁶ R. Poklek, *Motywacja osiągnięć funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2015, s. 43.

⁷ Art. 1 ustawy z 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. nr 79, poz. 523), zwanej dalej ustawą.

⁸ M. Lewandowski, A. Kołodziejczyk, *Służba Więzienna w systemie bezpieczeństwa narodowego RP. Wnioski z badań systemowych*, „The Prison Systems Review” 2021, 113, s. 179.

⁹ Art. 8 ust. 1a ustawy, obwieszczenie nr 2/2023 Rektora Komendanta Akademii Wymiaru Sprawiedliwości z 27 października 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu statutu Akademii Wymiaru Sprawiedliwości, załącznik – § 9 ust. 1 pkt 11 statutu Akademii Wymiaru Sprawiedliwości.

¹⁰ Art. 8 ust. 1 ustawy.

¹¹ K. Bojarski, *Służba Więzienna w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego – wybrane zagadnienia*, „Law-Education-Security” 2023, 119, s. 86.

¹² A. Borowski, *Służba Więzienna a współdziałanie w systemie bezpieczeństwa*, „International Letters of Social and Humanistic Sciences” 2014, 2, s. 110.

¹³ K. Bojarski, *Służba...*, s. 93.

¹⁴ Art. 4 ust. 1 ustawy.

¹⁵ *Ibid.*

Dowodzenie w omawianej organizacji jest jednoosobowe¹⁶. Jak wskazano wcześniej, Służba Więzienna ma charakter paramilitarny. Element ten – jak również wynikająca z niego podległość i dyspozycyjność – oddziałują na kulturę organizacyjną. Obowiązki służbowe są zatem realizowane przez personel w specyficznych warunkach, które charakteryzują się między innymi: rozkazodawstwem, służbową hierarchią, pełnieniem służby w umundurowaniu, ewidentnymi ograniczeniami w zakresie funkcjonowania osobistego i rodzinnego, dyscypliną¹⁷ czy precyzyjnie określoną drogą służbową¹⁸. Prawodawca określił, że w omawianej organizacji służbę może pełnić osoba „posiadająca zdolność fizyczną i psychiczną do pełnienia służby w formacji uzbrojonej, podległej szczególnej dyscyplinie służbowej, której gotowa jest się podporządkować”¹⁹. W instytucji relacje służbowe bazują na regule „przełożony – podwładny oraz starszy – młodszy stopniem”²⁰.

Od funkcjonariuszy i pracowników oczekuje się lojalności względem Służby Więziennej, a także współpracowników i przełożonych. Wymagana jest również gotowość do realizacji poleceń służbowych, z jednoczesną troską o nienaruszanie prawa i zapobieganie pomyłkom²¹. Każdy członek personelu jako przedstawiciel instytucji podczas realizacji zadań nie ma możliwości wyrażania własnych poglądów czy przekonań. Nadto musi panować nad emocjami, które towarzyszą wykonywanym czynnościom służbowym²².

Do podstawowych zadań Służby Więziennej należą między innymi: 1) prowadzenie oddziaływań penitencjarnych oraz resocjalizacja skazanych; 2) wykonywanie tymczasowego aresztowania; 3) zapewnienie przestrzegania praw osadzonych; 4) humanitarne postępowanie wobec osadzonych; 5) ochrona społeczeństwa przed osadzonymi; 6) zapewnienie w jednostkach penitencjarnych porządku i bezpieczeństwa; 7) wykonywanie kar pozbawienia wolności; 8) współpraca międzynarodowa²³.

Zakłady karne lub areszty śledcze pełnią rolę instytucji penitencjarnej realizującej jej cele²⁴. Jednostka penitencjarna (zakład karny lub areszt śledczy)

¹⁶ M. Mazurek, *Wymogi formalne i kompetencyjne do pełnienia służby w szeregach grupy dyspozycyjnej na przykładzie Służby Więziennej – wybrane zagadnienia* [w:] *Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywanych zadań służbowych*, red. M. Szewczyk, S. Grzesiak, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2022, s. 52.

¹⁷ A. Nowogrodzka, K. Kulawik, *Realizacja ustawowych zadań Służby Więziennej a warunki pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej* [w:] *Potencjał...*, s. 18.

¹⁸ M. Mazurek, *Wymogi...*, *ibid.*

¹⁹ Art. 38 ust. 1 pkt 8 ustawy.

²⁰ R. Poklek, *Motywacja...*, *ibid.*

²¹ § 8 regulaminu nr 1/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 18 października 2010 r. w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej..

²² A. Nowogrodzka, K. Kulawik, *Realizacja...*, *ibid.*

²³ Art. 13 ust. 2 ustawy.

²⁴ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020, s. 68.

to struktura złożona, charakteryzuje się systematyzacją i uporządkowaniem²⁵. Personel wykonuje ważne dla wymiaru sprawiedliwości zadania, a mianowicie:

- ◆ „realizację funkcji poprawczej (resocjalizacyjno-wychowawczej) więźniów, tzn. wywołanie u nich korzystnych zmian w postawach;
- ◆ prewencję szczególną, czyli uniemożliwianie przestępcy dalszego popełniania przestępstw;
- ◆ prewencję ogólną, czyli odstraszenie innych potencjalnych przestępców;
- ◆ izolację osadzonych (ich klasyfikację i właściwe rozmieszczenie wewnątrz zakładu);
- ◆ zapewnienie godnych warunków egzystencji osób pozbawionych wolności”²⁶.

Więzienie to instytucja totalna. Codzienne życie osób, które w niej przebywają, jest kierowane formalnie²⁷. W jednostkach penitencjarnych wykonuje się karę pozbawienia wolności czy areszt tymczasowy. Osoby pozostające na jej terenie są skutecznie odseparowane od społeczeństwa – ze względu na architekturę i różnego rodzaju procedury. Autonomia oraz swoboda człowieka są znacznie ograniczone, zasady postępowania i zaspokajanie potrzeb są uregulowane przepisami. Osadzony przebywa ciągle w tym w samym miejscu, co do zasady nie ma kontaktu z innymi ludźmi – poza przełożonymi i współosadzonymi. Trudno mówić o prywatności lub o własnej nienaruszalnej przestrzeni. Dolegliwości te są oczywiście stosunkowo mniejsze w jednostkach penitencjarnych o zmniejszonym rygorze²⁸.

Jednostką penitencjarną kieruje dyrektor, do którego zadań należy między innymi:

- 1) koordynacja oddziaływań penitencjarnych i ich nadzorowanie;
- 2) zapewnienie prawidłowego i praworządnego wykonywania kar pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania;
- 3) zapewnienie bezpieczeństwa i porządku w podległej instytucji;
- 4) racjonalne wykorzystanie środków finansowych, właściwy dobór i stałe podnoszenie kwalifikacji kadry;
- 5) zapewnienie dyscypliny oraz prawidłowego wykonywania obowiązków przez podległy personel²⁹.

Dyrektorowi jednostki podlega złożona struktura, w ramach której funkcjonują działy oraz stanowiska samodzielne. W uproszczeniu można wskazać na następujące pionory służby: dział ochrony, dział penitencjarny, dział finansowy, dział ewidencji i dział kwatermistrzowski. Do stanowisk samodzielnych można zaliczyć m.in. informatyków oraz radcę prawnego³⁰.

²⁵ R. Piwowarczyk, P. Łuszcz, R. Chrzanowski, *Bezpieczeństwo w jednostkach penitencjarnych: rola funkcjonariuszy działu ochrony*, „Security Review” 2021, 2, 19, s. 18.

²⁶ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *Zakład...*, ibid.

²⁷ R. Piwowarczyk, P. Łuszcz, R. Chrzanowski, *Bezpieczeństwo...*, s. 14.

²⁸ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *Zakład...*, ss. 68 i 69.

²⁹ Art. 13 ust. 2 ustawy.

³⁰ R. Piwowarczyk, P. Łuszcz, R. Chrzanowski, *Bezpieczeństwo...*, ss. 14 i 15.

Zagrożenia dla bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych

Obowiązkiem zawodowym personelu jednostek penitencjarnych jest dążenie do przywrócenia skazanych społeczeństwu. Celem wykonania kary pozbawienia wolności jest bowiem „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”³¹. Jest to zadanie realizowane wobec skazanych. Służba Więzienna wykonuje również swoje obowiązki wobec osób tymczasowo aresztowanych. Zgodnie z dyspozycją ustawodawcy „wykonanie tymczasowego aresztowania służy realizacji celów, dla których ten środek zastosowano, a w szczególności zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania karnego”³². Odpowiedzialność zawodowa personelu Służby Więziennej dotyczy zatem nie tylko „zagwarantowania sobie, osadzonym oraz obywatelom państwa bezpieczeństwa”³³.

Jak wskazuje R. Poklek, „zagrożenia lub naruszenia bezpieczeństwa jednostki dotyczą w szczególności przygotowywania, usiłowania lub dokonania zamachu terrorystycznego, napadu, buntu, zbiorowej ucieczki osadzonych, najścia tłumu, pożaru, katastrofy lub klęski żywiołowej”³⁴. Perspektywa ta dotyczy bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej jako instytucji.

Podstawowym źródłem zagrożeń dla bezpieczeństwa osobowego są osadzeni. Służba Więzienna jasno definiuje tego rodzaju zagrożenia w wewnętrznych przepisach³⁵. Wśród nich poza zdarzeniami, na które zwrócono uwagę powyżej, można wymienić między innymi: napaść na personel, wzięcie zakładnika, naruszenie porządku na terenie więzienia, ucieczkę osoby pozbawionej wolności, zbiorowe zachorowanie osób pozbawionych wolności, samobójstwo, zgon, zgwałcenie, znęcanie się, bójka, pobicie, ujawnienie przedmiotu niedozwolonego lub substancji psychoaktywnej na terenie jednostki organizacyjnej, zgon funkcjonariusza lub pracownika podczas wykonywania czynności służbowych³⁶.

W celu zobrazowania skali poszczególnych zjawisk w poniższej tabeli zamieszczono dane dotyczące liczby omawianych zdarzeń.

³¹ Art. 67 § 1 k.k.w.

³² Art. 207 k.k.w.

³³ R. Poklek, *Motywacja...*, s. 41.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Załącznik nr 1 do zarządzenia nr 100/22 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 grudnia 2022 r. w sprawie ustalenia organizacji służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, w tym sposobu i trybu informowania o zdarzeniach, które wystąpiły w Służbie Więziennej, oraz ustalenia sposobu i trybu przeprowadzania czynności sprawdzających dotyczących tych zdarzeń oraz sposobu ich dokumentowania.

³⁶ *Ibid.*

kategoria zdarzenia	liczba zdarzeń			
	2019	2020	2021	2022
ucieczka z terenu jednostki penitencjarnej	4	0	1	0
ucieczka z konwoju SW	2	2	2	2
wzięcie zakładnika	0	0	0	0
śmierć osadzonego lub ciężkie uszkodzenie ciała na skutek działania funkcjonariusza lub innej osoby	0	3	2	1
naruszenie porządku	6	2	1	4
napaść na funkcjonariusza w służbie	139	128	126	99
zgwalcenie osadzonego	2	3	2	4
znęcanie się nad osadzonym	32	18	13	9
ujawnienie przedmiotu niedozwolonego	1451	1022	1046	1139
usiłowanie dokonania samobójstwa przez osadzonego	173	107	125	114
bójka lub pobicie	132	107	73	79
zgon osadzonego	135	146	160	177
samobójstwo osadzonego	23	27	26	15

Tabela 3. Zdarzenia nadzwyczajne w jednostkach penitencjarnych. Opracowanie własne na podstawie statystyk CZSW³⁷.

Powyższe dane odnoszą się do całej populacji osób pozbawionych wolności. Zestawienie pokazuje jednak, na jakie zagrożenia narażeni są również cudzoziemcy przebywający w polskich jednostkach penitencjarnych oraz jakie zagrożenia mogą oni stanowić.

Służba Więzienna ma również wypracowane sposoby postępowania po wystąpieniu zdarzeń, które dotyczą między innymi sposobu i trybu informowania o ich zaistnieniu odpowiednich osób³⁸ czy przeprowadzania czynności sprawdzających.

³⁷ <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 30.01.2024].

³⁸ § 3 zarządzenia nr 100/22 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 grudnia 2022 r. w sprawie ustalenia organizacji służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, w tym sposobu i trybu informowania o zdarzeniach, które wystąpiły w Służbie Więziennej, oraz ustalenia sposobu i trybu przeprowadzania czynności sprawdzających dotyczących tych zdarzeń oraz sposobu ich dokumentowania, zmienionego zarządzeniem nr 31/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 kwietnia 2024 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie ustalenia organizacji służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, w tym sposobu i trybu informowania o zdarzeniach, które wystąpiły w Służbie Więziennej, oraz ustalenia sposobu i trybu przeprowadzania czynności sprawdzających dotyczących tych zdarzeń oraz sposobu ich dokumentowania.

Sposoby zapewniania bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych

Służba Więzienna realizuje liczne zadania, których celem jest zapobieganie zdarzeniom w jednostkach penitencjarnych. Jednym z podstawowych zadań są czynności profilaktyczne, polegające w szczególności na: monitorowaniu postaw i interakcji wśród osób pozbawionych wolności, identyfikowaniu struktur subkultury przestępczej, analizowaniu atmosfery oraz nastrojów w populacji osadzonych oraz rozpoznawaniu sygnałów świadczących o potencjalnych zagrożeniach³⁹. Zadanie to autor wymienia w pierwszej kolejności, albowiem jest ono realizowane przez personel bez względu na przynależność do poszczególnym pionów służby⁴⁰. Dotyczy zaś przeciwdziałania negatywnemu zjawisku występowania struktur nieformalnych.

Podkultura (subkultura) przestępcza ujemnie wpływa na społeczność więzienną. Ta nieformalna struktura ma własny system wartości dopuszczający brutalność, agresję i przemoc. Jest to sprzeczne z formalnymi zasadami panującymi w jednostkach penitencjarnych, wynikającymi z obowiązujących przepisów, a także może stać w opozycji wobec postaw innych osadzonych. Podkultura stara się uzyskać kontrolę nad zbiorowością osadzonych. Członkowie podkultury są zdolni na przykład przymuszać innych osadzonych do przynależenia się do przekroczeń dyscyplinarnych popełnionych przez osoby przynależące do tej nieformalnej struktury. Wymuszenia dotyczą również określonych czynności, jak na przykład sprzątanie. Podkultura przestępcza w percepcji osadzonych, którzy stali się ofiarami zagrożeń w więzieniach, stanowi ponad połowę źródeł tych zdarzeń. Wśród nich można wskazać ponadto, poza autoagresją: pobicia, bójki, agresję psychiczną i słowną, a także znęcanie nad innymi osadzonymi czy gwałty mające podłoże podkulturowe. Uczestnicy tej struktury przejawiają zachowania agresywne o wymiarze instrumentalnym i demonstracyjnym. Dążą do wymuszenia na administracji intratnych dla nich rozwiązań. Członkowie podkultury z założenia nie poddają się procesowi resocjalizacji instytucjonalnej⁴¹.

Trudno jednoznacznie określić relację podkultury przestępczej do cudzoziemców. Istnieją poglądy, że cudzoziemcy stanowią swoistą „grupę ryzyka” i raczej nie kwateruje się ich wspólnie z uczestnikami podkultury przestępczej, traktując raczej jako potencjalne ofiary⁴². Podkultura przestępcza może również postrzegać cudzoziemców jako społeczność wrogą, przy czym nie

³⁹ Art. 19a ust. 2 ustawy.

⁴⁰ Art. 19a ust. 1 ustawy.

⁴¹ B. Zając, Wpływ podkultury przestępczej na bezpieczeństwo jednostek penitencjarnych – ujęcie teoretyczne, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2023, 2, ss. 75 i 76.

⁴² M. Fajst, A. Gutkowska, Problematyka rozmieszczania skazanych w świetle kulturowych aspektów obecności cudzoziemców w zakładach karnych, „Archiwum Kryminologii” 2014, tom XXXVI, s. 309.

musi być traktowana jako słabsza. Nadto grupy te mogą ze sobą konkurować⁴³. Zauważyć należy, że subkultury więzienne istnieją również w innych państwach, takich jak np. Rosja. Subkultura ma w tym państwie swą ideologię, kryminalną moralność, sposób życia, organizację i kult⁴⁴.

Mając jednak na uwadze przeobrażenia, jakie dokonały się w podkulturze, w szczególności w kontekście warunków przynależności do tej grupy – w tym znaczenia aspektów materialnych – nie można wykluczyć możliwości partycypacji cudzoziemców w strukturach polskiej podkultury przestępczej⁴⁵. Niewątpliwie duże znaczenie może mieć w tym przypadku pozycja cudzoziemca w lokalnych strukturach przestępczych⁴⁶.

Istotnym dla bezpieczeństwa osadzonych, w tym cudzoziemców, działaniem realizowanym przez personel penitencjarny oraz Komisję Penitencjarną jest kierowanie skazanych do odpowiedniego typu zakładu karnego⁴⁷. Konkretnie sposoby realizacji oddziaływań penitencjarnych zostały wyznaczone przez Ministra Sprawiedliwości⁴⁸. Stanowią one zespół „środków i metod zmierzających do wzbudzenia w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw”⁴⁹ – stosowanych przez pion penitencjarny⁵⁰. Opierają się na budowaniu pożądanых relacji w środowisku więziennym w celu zapewnienia bezpieczeństwa oraz skuteczności podejmowanych przedsięwzięć⁵¹. W tym celu konieczna jest wiedza o zbiorowości osadzonych⁵² oraz podejmowanie działań przeciwdziałających:

- ◆ wzajemnej demoralizacji;
- ◆ negatywnym przejawom subkultury przestępczej;
- ◆ występowaniu agresywnych zachowań;
- ◆ autoagresji;
- ◆ różnym formom uzależnień⁵³.

Do zadań istotnych dla bezpieczeństwa osadzonych, w tym cudzoziemców, można również zaliczyć: kwaterowanie, egzekwowanie wykonywania od osadzonych powinności wynikających z przepisów, pozostawanie w stałych kontaktach z podległą grupą wychowawczą, budowanie pozytywnych relacji, przedstawianie więźniom akceptowalnych społecznie metod rozwiązywania konfliktów oraz neutralizacja antagonizmów i przeciwdziałanie szykanom⁵⁴.

⁴³ M. Fajst, A. Gutkowska, *Problematyka...*, s. 322.

⁴⁴ N. Duraj, *Subkultura więzienna w Rosji – próba charakterystyki*, „The Prison Systems Review”, 2021, 113, s. 57.

⁴⁵ N. Duraj, *Subkultura...*, s. 313.

⁴⁶ N. Duraj, *Subkultura...*, s. 316.

⁴⁷ B. Zając, *Wpływ...*, s. 78.

⁴⁸ § 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. 2003 nr 151, poz. 1469 z późn.zm.), dalej: rozp.

⁴⁹ § 1 ust. 2 rozp.

⁵⁰ § 3 ust. 2 rozp.

⁵¹ § 5 rozp.

⁵² § 6 rozp.

⁵³ § 7 ust. 1 rozp.

⁵⁴ § 7 ust. 2 rozp.

Innymi ważnymi zadaniami realizowanymi przez cały personel jednostki penitencjarnej w celu zwalczania: podkultury przestępczej (a jednocześnie zapewnienia bezpieczeństwa innym osadzonym, w tym cudzoziemcom), występowania zachowań agresywnych i autoagresji, wzajemnej demoralizacji osób pozbawionych wolności – są między innymi:

- 1) analiza powodów partycypacji w podkulturze, jak również ograniczanie zysków z uczestnictwa;
- 2) tworzenie dla osadzonych okazji do spełnienia potrzeb psychologicznych, zwłaszcza w obszarze bezpieczeństwa, przynależności oraz uczestnictwa w aktywnościach zbiorowych konkurencyjnych wobec korzyści wynikających z przynależności do grup nieformalnych;
- 3) badanie zachowań osadzonych, które sugerują przynależność do grup nieformalnych i związki z nimi, wydają się wskazywać na odgrywane role i pozycję zajmowaną w subkulturze przestępczej;
- 4) skupianie uwagi na osadzonych, którzy ze względu na swoje cechy mogą być narażeni na szykany, nietolerancję lub agresję;
- 5) zwalczanie liderów grup nieformalnych, jak również osadzonych wykazujących negatywne zachowania wobec funkcjonariuszy i pracowników – poprzez ograniczanie ich kontaktów i wpływu na innych osadzonych⁵⁵. Dział penitencjarny wypełnia zadania służące bezpieczeństw osadzonych przy przyjęciu do jednostki, a mianowicie jest zobowiązany:

- ◆ „zwrócić uwagę na symptomy wskazujące na predyspozycje do bycia sprawcą przemocy lub ofiarą przemocy oraz – w przypadku ich stwierdzenia – sformułować zalecenia co do sposobu dalszego postępowania profilaktycznego lub przekazać spostrzeżenia funkcjonariuszom właściwym do ich sformułowania;
- ◆ ustalić wstępnie dotychczasowe związki ze środowiskiem przestępczym, stosunek do podkultury przestępczej oraz – w uzasadnionych przypadkach – sformułować zalecenia służące w szczególności zapewnieniu porządku i bezpieczeństwa zakładu karnego;
- ◆ poinformować o konsekwencjach dyscyplinarnych naruszania obowiązujących w zakładzie karnym przepisów oraz odpowiedzialności karnej w razie udziału w zdarzeniu noszącym znamiona przestępstwa;
- ◆ wskazać na szkodliwość i negatywne skutki łamania ustalonego w zakładzie karnym porządku oraz udziału w podkulturze przestępczej; pouczyć, że zachowania tego typu będą negatywną przesłanką w ocenie postępów resocjalizacji, a także zostaną odnotowane w opiniach dotyczących osadzonego;
- ◆ pouczyć o sytuacjach mogących stanowić zagrożenie dla osadzonego i sposobach reagowania na te sytuacje”⁵⁶.

⁵⁵ § 56 zarządzenia nr 19/2016 DGSW.

⁵⁶ § 58 tego zarządzenia.

Personel pionu penitencjarnego podczas pobytu osadzonych w więzieniu jest zobowiązany do:

- 1) obserwacji ich zachowań mogących świadczyć o zagrożeniach dla bezpieczeństwa,
- 2) śledzenia ich postępowania i oznak sugerujących powiązania z subkulturą przestępczą;
- 3) rozpoznawania pełnionych w niej ról oraz potencjalnych zagrożeń wynikających z tych relacji;
- 4) kwaterowania osadzonych w celach mieszkalnych bez względu na zadeklarowaną przynależność do grup nieformalnych, tak aby zagwarantować bezpieczeństwo⁵⁷.

Przytoczone powyżej zadania dotyczą w znacznym stopniu aspektów penitencjarnych i działań podejmowanych przez wszystkie piony służby. Zasygnalizowania wymagają także czynności służbowe wykonywane przez pion ochrony. Sposób ochrony jest różnicowany w zależności od typu jednostki penitencjarnej – zgodnie z wymogami wynikającymi z przepisów⁵⁸. Stosowny sposób ochrony jest również ustalany w domu przejściowym⁵⁹.

Wyjaśnić ponadto należy, czym są działania i przedsięwzięcia ochronne. Działania ochronne są to „czynności, które zmierzają do przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa jednostki organizacyjnej, osadzonych lub konwojowania albo likwidowania skutków tych zagrożeń – przede wszystkim przez użycie lub wykorzystanie broni palnej, środków przymusu bezpośredniego, ogłoszenie alarmu, zorganizowanie pościgu, a także wykorzystanie grup: uderzeniowej, odwodowej, transportowej i przeciwpożarowej”⁶⁰. Natomiast przedsięwzięcia ochronne są to „czynności, które służą zapewnieniu porządku i bezpieczeństwa jednostki organizacyjnej, osadzonych lub konwojowania. Polegają przede wszystkim na przeprowadzeniu rozpoznania jednostki organizacyjnej, (...) określeniu liczby i rodzaju stanowisk, organizacji ruchu w jednostce organizacyjnej, organizacji wzajemnego ubezpieczenia się funkcjonariuszy i pracowników, gospodarowania kluczami na terenie jednostki organizacyjnej, określeniu postępowania z przedmiotami niedozwolonymi na terenie jednostki organizacyjnej, przeprowadzaniu apeli (...), kontroli (...) oraz inspekcji stanu zabezpieczenia jednostki organizacyjnej i konwojowania (...), realizacji profilaktyki przedostawania się na teren jednostki organizacyjnej i obrotowi [tak w oryginale, *przyp. red.*] na jej terenie substancji, stosowaniu zabezpieczeń techniczno-ochronnych oraz

⁵⁷ § 59 tego zarządzenia.

⁵⁸ § 3–6 zarządzenia nr 69/23 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 31 października 2023 r. w sprawie sposobów ochrony, konwojowania oraz zadań ochronnych funkcjonariuszy i pracowników pracy Służby Więziennej.

⁵⁹ Zarządzenie nr 29/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 26 kwietnia 2024 r. zmieniające zarządzenie w sprawie sposobów ochrony, konwojowania oraz zadań ochronnych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

⁶⁰ § 2 pkt 8 zarządzenia nr 69/23 DGSW.

przeprowadzaniu ich przeglądów, użyciu psów służbowych, użytkowaniu uzbrojenia oraz środków ochrony (...)”⁶¹.

Oddziaływania penitencjarne wobec cudzoziemców

Osoby odmienne kulturowo, religijnie czy etnicznie przebywają w jednostkach penitencjarnych w Polsce coraz częściej. Rodzi to dodatkowe wyzwania dotyczące praktyki penitencjarnej, co jest uwarunkowane innymi niż w przypadku rodzimych pensjonariuszy oczekiwaniami i potrzebami. Ich charakter powoduje zdarzenia niespecyficzne, których rozwiązanie domaga się działań nieszablonowych, elastyczności. Ważny jest również poziom wiedzy personelu w przedmiocie odmienności kulturowej. Rozumienie istoty danej kultury ma duże znaczenie, niemniej kluczowe wydaje się nastawienie personelu wobec odmienności⁶².

Służba Więzienna ma niezbędne procedury zapewniające bezpieczeństwo różnym grupom osadzonych, w tym i obcokrajowcom. W prowadzeniu oddziaływań wobec cudzoziemców uwzględnia się w szczególności:

- ◆ „przeciwdziałanie marginalizacji społecznej osób odmiennych kulturowo oraz podejmowanie działań antydyskryminacyjnych przez aktywne włączanie w dostępne dla wszystkich skazanych zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, zatrudnienie oraz szkolenie zawodowe;
- ◆ obejmowanie oddziaływaniami promującymi postawę tolerancji oraz umożliwienie poznania innych kultur i obyczajów, skierowanymi do skazanych wywodzących się z różnych kręgów kulturowych;
- ◆ organizowanie zajęć edukacyjnych mających na celu upowszechnienie wiedzy dotyczącej praw człowieka oraz dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, pochodzenie etniczne, wyznanie czy orientację seksualną;
- ◆ umożliwianie utrzymywania kontaktów z rodziną w możliwie najszerszym zakresie, także z wykorzystaniem wideorozmowy prowadzonej za pomocą łącza internetowego;
- ◆ współpracę z instytucjami i organizacjami pozarządowymi, których działalność jest ukierunkowana na pomoc cudzoziemcom”⁶³.

W jednostkach penitencjarnych „prowadzi się działania mające na celu kształtowanie właściwych relacji pomiędzy osadzonymi oraz pomiędzy osadzonymi a funkcjonariuszami lub pracownikami, które wynikają z potrzeby

⁶¹ § 2 pkt 32 tego zarządzenia.

⁶² A. Urbanek, Warunki odbywania kary pozbawienia wolności przez muzułmanów. Badanie porównawcze wśród personelu więziennego Polski, Litwy i Czech, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, 94, ss. 73–76.

⁶³ § 54 ust. 1 zarządzenia nr 19/2016 DGSW.

integracji i promowania postawy tolerancji wobec odmienności kulturowej i religijnej”⁶⁴. Cele mieszkalne, w których przebywają cudzoziemcy, wyposaża się w informator dla skazanych, tymczasowo aresztowanych oraz cudzoziemców. Komunikowanie się z cudzoziemcem odbywa się w razie potrzeby z wykorzystaniem tłumaczy, dostępnych środków technicznych oraz materiałów informacyjnych w różnych językach⁶⁵.

Podsumowanie

Służba Więzienna dysponuje procedurami umożliwiającymi zapewnienie bezpieczeństwa poszczególnym kategoriom osadzonych, także cudzoziemcom. Istotne znaczenie ma prawidłowa realizacja procedur dotyczących ogółu populacji, rozpoznanie środowiska osadzonych, w tym cudzoziemców, oraz budowanie pozytywnych relacji z tymi osobami.

Na bezpieczeństwo cudzoziemców mogą wpływać m.in. nagły, znaczny wzrost ich liczby, bariera komunikacyjna oraz niezrozumienie przez personel ich odmienności kulturowej. Warunkiem właściwego traktowania cudzoziemców oraz skutecznego budowania z nimi relacji jest podnoszenie kompetencji międzykulturowych personelu i stałe przygotowywanie się do obecności w więzieniach osadzonych odmiennych kulturowo. Powyższe może przyczynić się do minimalizowania konfliktów na tle kulturowym. Liczba cudzoziemców w polskich jednostkach penitencjarnych wzrasta. Konieczne jest zatem dalsze dostosowywanie procedur i praktyk penitencjarnych do specyficznych potrzeb tej grupy osadzonych. Konieczny jest stały monitoring relacji interpersonalnych i międzygrupowych w więzieniach, aby zapewnić bezpieczeństwo cudzoziemców. Kluczowe jest rozpoznanie struktur nieformalnych, ich relacji z cudzoziemcami oraz wczesna identyfikacja potencjalnych zagrożeń. Służba Więzienna musi być przygotowana na specyficzne sytuacje kryzysowe z udziałem cudzoziemców. Dotychczasowe procedury powinny być regularnie aktualizowane i dostosowywane do zmieniającej się sytuacji. Konieczne jest również rozwijanie współpracy międzynarodowej z innymi służbami więziennymi oraz organizacjami zajmującymi się prawami człowieka – by wymieniać doświadczenia i najlepsze praktyki w traktowaniu cudzoziemców.

W ocenie autora należy rozważyć wprowadzenie do polskiego prawa przepisów, które w sposób szczególny będą chronić cudzoziemców w jednostkach penitencjarnych. Może to obejmować dodatkowe środki ochrony oraz

⁶⁴ § 531 tego zarządzenia.

⁶⁵ § 54 ust. 2 i 3 tego zarządzenia.

specjalne procedury postępowania w przypadkach zagrożeń. Warto również przeanalizować utworzenie specjalistycznych oddziałów penitencjarnych przeznaczonych dla skazanych cudzoziemców, gdzie będą oni mieli lepszy dostęp do wsparcia w zakresie adaptacji kulturowej, nauki języka oraz pomocy prawnej. Konieczne jest ponadto zapewnienie dodatkowych zasobów finansowych i kadrowych na działania związane z monitorowaniem sytuacji cudzoziemców w więzieniach oraz udzielaniem im wsparcia psychologicznego i prawnego.

Abstrakt

Artykuł podejmuje problematykę bezpieczeństwa osobistego cudzoziemców przebywających w polskich jednostkach penitencjarnych. W więzieniach kluczowe dla bezpieczeństwa są relacje międzyosobowe oraz międzygrupowe. Podstawowe znaczenie mają relacje personelu z osadzonymi, jak również pomiędzy osadzonymi a grupami osadzonych. Do grup specyficznych – wymagających szczególnego postępowania personelu – można zaliczyć m.in. cudzoziemców. Służba Więzienna wypracowała procedury postępowania z tą kategorią osadzonych. Dla ich bezpieczeństwa znaczenie mają w szczególności: rozpoznanie środowiska osadzonych, jakość prowadzenia oddziaływań penitencjarnych oraz poziom kompetencji międzykulturowych personelu. Wyzwanie dla kadry stanowią również sytuacje kryzysowe z udziałem cudzoziemców.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo osobiste, cudzoziemcy, jednostka penitencjarna.

BIBLIOGRAFIA

Bojarski K., *Służba Więzienna w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego – wybrane zagadnienia*, „Law–Education–Security” 2023, 119.

Borowski A., *Służba Więzienna a współdziałanie w systemie bezpieczeństwa*, „International Letters of Social and Humanistic Sciences” 2014, 2.

Duraj N., *Subkultura więzienna w Rosji – próba charakterystyki*, „The Prison Systems Review” 2021, 113.

Fajst M., Gutkowska A., *Problematyka rozmieszczania skazanych w świetle kulturowych aspektów obecności cudzoziemców w zakładach karnych*, „Archiwum Kryminologii” 2014, tom XXXVI.

Helios J., Jedlecka W., Kalisz T., *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020.

Lewandowski M., Kołodziejczyk A., Służba Więzienna w systemie bezpieczeństwa narodowego RP. Wnioski z badań systemowych, „The Prison Systems Review” 2021, 113.

Piowarczyk R., Łuszcz P., Chrzanowski R., Bezpieczeństwo w jednostkach penitencjarnych: rola funkcjonariuszy działu ochrony, „Security Review” 2021, 19.

Poklek R., Motywacja osiągnięć funkcjonariuszy Służby Więziennej, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2015.

Szewczyk M., Grzesiak S. (red.), Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywanych zadań służbowych, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2022.

Urbanek A., Warunki odbywania kary pozbawienia wolności przez muzułmanów. Badanie porównawcze wśród personelu więziennego Polski, Litwy i Czech, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, 94.

Zajac B., Wpływ podkultury przestępczej na bezpieczeństwo jednostek penitencjarnych – ujęcie teoretyczne, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2023, 2.

Netografia

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 30.01.2024].